

Hakkı Hami Bey (Ulukan) (1889-1938)

Sinop'un Erfelek ilçesinin İnesökü kırsalında 1889 tarihinde dünyaya gelen Hakkı Hami Bey'in ailesi 1864 yılında Kafkasya'daki insanlık tarihinin en acı olaylarından birisi olan Kafkas sürgününden Türkiye'ye sığınan Batı Çerkez kolu Abzehlerin (Abhaz) Tırpşı=Trapşı adlı koluna mensuptur. Hakkı Hami Bey, Hasan (Kansav=Kansu) Bey ile Esmâ Hanım'ın oğlu olup, ailesinin önemli bir bölümü Düzce yöresinde yerleşiktir. Baba adının Hasan Kansu olduğu milletvekili seçim mazbatasında kayıtlıdır. Hakkı Hami Bey yüksek tahsiline kadar eğitimini Sinop'ta sürdürmüş ve ardından Konya'da, ilk müdürünün Meclis-i Mebusan üyesi Emrullah Efendinin olduğu, Sedirler Mahallesinde, Çelebi Konağı olarak bilinen binada eğitim veren ve kapandığı 1919'a kadar 134 hukukçunun yetiştiği okuldan mezun olmuştur. Osmanlı Devleti Balkan Savaşlarına girdiği dönemde Konya'daki nasihat heyetleri içerisinde yer almıştır. Meclis mazbatasında meslek icrası bölümünde hukukçunun yanı sıra İhtiyat Topçu Mülazımı ibaresi de bulunmaktadır. Bunun sebebini ülke de ilan edilen I. Dünya Savaşı seferberliğinin ardından altı ay ihtiyat mülazımı eğitimine tabi olması olarak açıklamıştır.

11 Cemaziyel ahir 1338 (2 Mart 1920) tarihli belgeye göre I. Dünya Savaşı sırasında görevlendirildiği Aydın ilinden kıymetli mal ve eşyalarını bırakmak suretiyle memleketi Sinop'a dönerek serbest avukatlık yapmaya başladığı da tespit edilmiştir. Hakkı Hami Bey'in Aydın'da bulunduğunu doğrulayan ifadeler TBMM'nin Gizli Zabıt Ceridesinde şu şekilde yer almıştır: Hakkı Hami Bey'in 4 Temmuz 1920'de meclisteki gizli celsede sarf ettiği; *"Bendeniz cephede bulundum efendiler, Aydın cephesinde bulundum... Düşman geldi bütün dünyayı ezdi, ondan sonra halk silaha sarıldı." Memleket dâhilinde öyle bir hale geldik ki, ne mutasarrıfı komiser dinler ve ne komiseri polis dinler. Bendeniz bunu bundan iki sene evvel gördüm."* şeklindeki sözlerinden anlaşılan Yunan mezalimi hakkındaki kötü niyetli dedikodularla Aydın'da askerlerin firar ettiği, halkın ve subayların aileleriyle göçe başladığı bir ortamda kaldığı biçimindeki beyanatından anlaşılmaktadır.

Millî Mücadele'nin başladığı dönemde Anadolu'da Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti bünyesinde önemli vazifeler üstlenen Hakkı Hami Bey, TBMM'nin 23 Nisan 1920 tarihinde küşadından 22 gün evvel Gerze, Boyabat, Ayancık, Sinop Merkezde yapılan seçimler neticesinde Sinop Müdafaa-i Hukuk Heyeti Başkanı Rıza Vamık Bey (76 oy) Sinoplu avukatlardan Hacı Ömerzâde Mehmed Şevket Efendi, (89 oy) Sinoplu avukatlardan Hakkı Hami Bey, (74 oy) Boyabat Müdafaa-i Hukuk Heyeti Başkanı Abdullah Efendi, (78 oy) Kastamonu Maarif Müdürlüğünden emekli Mehmed Şerif Bey, (69 oy) ile Sinop'tan vekil seçilmişlerdir.

Hakkı Hami Bey, Ankara'da 23 Nisan Cuma günü TBMM'nin açılmasının ardından bir yıl biraz fazla Müdafaa-i Hukuk Grubu vekillerinin saflarında mücadele vermişse de sonrasında ana gruptan koparak muhalif vekillerin toplanma sahası olan İkinci Gruba geçme kararı almış ve burada liberal çizgide siyaset izlemeyi kendi anlayışına uygun görmüştür. Hakkı Hami Bey'in Heyet-i Vekiliye üyelerinin seçiminde demokrasi adına meclis kürsüsünden kullandığı ifadelerde siyasi görüşünü ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. *"Anayasa, şahısların kanunları kendilerine mahsus ifadelerle yorumlayabileceği bir metin olmayıp, bu türden ehemmiyetli hususları kabul edilemez mahiyetlere büründürmek kadar dünya üzerinde gayr-i akli bir halin olamayacağını, kanunların mutlak surette Anayasaya uygun olması gerektiğini, olmaz ise hiçbir hükmünün kalmayacağını"* ifade etmiştir. Yine bu konuya müteallik olarak 24 Ekim 1921 tarihinde Necmettin Sahir Bey Anadolu'nun zorluklar içerisinde kaldığı Millî Mücadele günlerinde TBMM'nin 437 vekiline tek soruluk bir soru-cevap çalışması yapmış ki bu kısa ankete 315 vekil cevap vermiştir. Bu söz konusu tek soruluk çalışmada; *"kazanılacak olan milli istiklâl mücadelemizin feyizdar (bereketli) ve semerdar (verimli-başarılı)*

olması neye mütevakkıftır (karşılıktır)" denilerek, vekillerin top yekûn mücadeleden ne beklediklerini anlamak istemiştir. Buna Hakkı Hami Bey bir hukukçu olmasının da tesiri ile şu cevabı vermiştir. *"Milli istiklâl mücadelemizin feyizdar ve semeredar olması tarihin rehber ve kanunun bilâ-istisna mutâ"* olmasına mütevakkıftır" cevabını vermiştir.

Hakkı Hami Bey, aldığı hukuk eğitimi sebebi ile TBMM'de Anayasa ve Adalet komisyonlarında görevlendirilmiş, ayrıca kendisine gösterilen teveccüh sebebi ile İktisat ve Maliye komisyonlarında da hizmet görmüştür. Koçgiri Ayaklanması soruşturma komisyonunda da (18 Ekim 1921) görev yapan Hakkı Hami Bey, 31 Ekim 1921 tarihinde ise Başkumandanlık Kanunu'nun üç ay daha uzatılması hakkındaki kanuna "hayır" oyu veren 12 vekilden biri olmuştur. Kanuna ilişkin olarak Hakkı Hami Bey savaş durumu dahi söz konusu olsa, TBMM'nin sahibi olduğu yetkilerinin tamamının bir kişiye verilmesinin doğru olmadığını ifade edince yükselen itirazlara karşılık Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in yetkilerinin sadece üç ay mühletle verilmesinin daha uygun olacağını kabul etmiş hatta gerekli görülürse yine Meclis tarafından uzatılabileceği beyan etmiştir.

TBMM'nin açıldığı ilk günlerde işgal altında olmayan yerlerde meclis otoritesinin sağlanması adına 18 Eylül 1920 tarihinde kurulan İstiklâl Mahkemelerinin üyelerinin karar verme usullerinde yaşanan tartışmalar, dengesizlikler sebebi ile halk arasında oluşan tepkilere binaen TBMM yönetimi duruma müdahale etmiş ve söz konusu mahkemeleri 17 Şubat 1921 tarihinde ilga etme yoluna gitmiştir. Ancak yaşanan bu durum çözüm olmaktan uzak kaldığı ve firar hadiselerinin, asayişsizliğin artmış olması sebebi ile yeniden bir araya gelen Adalet Komisyonu sekiz yörede (Ankara, Isparta, Eskişehir, Sivas, Konya, Kastamonu, Diyarbakır, Pozantı-Adana) İstiklâl Mahkemelerinin yeniden açılmasına müsaade etmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken ikinci dönemde Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey'de Samsun'da bir İstiklâl Mahkemesinin kurulması önermesini getirmiş (Temmuz 1920-Ekim 1923) yapılan oylama neticesinde öneri Meclis tarafından kabul edilmiştir.

Hakkı Hami Bey, 1921 yılında İktisat Komisyonunun Başkanlığı ve 3. Şube Kâtipliği yapmış, 8 Ocak 1923'te Kavanin-i Maliye Encümeni üyeliğine seçilmiş, 19 Şubat 1923'te Memurin Muhakemat Tetkik Heyeti'nde de hizmet vermiştir. TBMM'nin 63 tanesi gizli oturum olmak üzere toplamda 256 Meclis kürsüsünde yer alan Sinop milletvekili, ayrıca isyanlar ve alınması beklenen tedbirler (Hiyanet-i Vataniye Kanunu), İstiklal Mahkemeleri ve işleyiş tarzları, vergi tahsilatı ve usulleri, Meclis yönetim usullerine yönelik çözüm önerileri konularının dışında Londra Konferansına Türk Heyeti'nin daveti, Mudanya Ateşkesi Antlaşması, Lozan Antlaşması ve Sinop Tersanesi'ne ilişkin sorun ve çözüm önerileri hakkında da TBMM Genel Kurulu'na yedi önerge sunmuştur.

26 Nisan 1920 tarihli Hiyanet-i Vataniye komisyonunun uygun gördüğü biçimde tasarımı Layiha Encümeni'nden Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey Meclis genel kurulunda okumak sureti ile vekillerin görüşüne sununca, Hakkı Hami Bey mezkûr kanunla ilgili *"Osmanlı milletinin ruhuna aykırı olan kanunun tetkik edildiğinde veya farklı bir ecnebi milletten devşirildiğinin fark edileceğini"* ifade ederek TBMM'nin ihtiyacını karşılamaktan uzak bir uygulama olduğunun altını çizmiştir. Bu suretle *"herkesin anlayabileceği biçimde ele alınmasının daha doğru"* olacağı fikrini savunmuştur. TBMM'nin kuruluş felsefesine uygun şekilde hareket ederek halifelik, saltanat ve halk ile ortak düşmana karşı vatanın çıkarları için mücadele edilmesi gereğini ileri sürmüştür. Ayrıca Hakkı Hami Bey, Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun dördüncü maddesindeki müphem şahsiyetlerin suçu işledikleri bölgelerdeki yerel (bidayet-başlangıç) mahkemeleri tarafından yargılanmalarını hukuk usulüne aykırı olduğunu iddia etmiş ve henüz teşkilât yapısı tanımlanmamış ve tamamlanmamış bir mahkeme de gelişigüzel vazifelendirilecek bir kunduracı, bakkal veya esnaftan birisinin elindeki idam cezası yetkisini uygulama hususunda sıkıntı oluşturabileceği üzerinde durmuştur. Bu suretle hürriyeti haksız

yere elinden alınmış bir kişinin, bir daha hakkının iadesinde tüm meclis bir araya gelse sorunu düzeltme de yetersiz kalınacağını ifade etmiştir.

8 Ocak 1921'de Muş vekili Mahmut Sait (Yetgin) Bey ile arkadaşlarının idam cezalarının incelenmesine dair verdikleri kanun teklifi görüşülürken Hakkı Hami Bey, "Meclis açıldığından bu yana pek çok komisyonun kurulduğunun ve sözü edilen kanunların pek çok defa müzakere edildiğini ifade ettikten sonra esas önemli olanın esaslı bir anayasanın yürürlüğe konulmasında yattığını ifade etmiştir. Bu düşünceden hareketle ilanihaye bir idam kanunu gerekli ise Erzurum vekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in sözünü ettiği Teşkilat-ı Esasiye Kanunu genel kurulda görüşülüp karara bağlanana kadar idam kanununun ertelenmesini fikrini doğru bulmadığını sözlerine eklemiştir. Hatta Hakkı Hami Bey İstiklal Mahkemeleri'nin teşekkülü ile işleyişi ilgili; *"İstiklâl mahkemesinin yapmış olduğu görevi, idare de gösterdiği hüsnü niyeti gördüm. Kendisine tevdi edilen vazifeyi yerine getirme noktasındaki fedakârlığını müşahede ettim. Eminim ki her tarafta da öyledir. Fakat şunu da söylemek gerekir ki istiklâl mahkemelerinin bugünkü çalışma azmi ve durumunun sonsuza kadar bu biçimde sürdürülemeyeceği de muhakkaktır.*

Hakkı Hami Bey İstiklal Mahkemeleri'ne karşı çıkamamakla beraber "olağanüstü durumların ortaya çıkmasıyla birlikte kullanılması gereken bir güç" olarak tanımlamıştır. Söz konusu mahkemenin sıradanlaşması bir müddet sonra halk üzerinde beklenen tesiri yapmayacağından yerel mahkemelere daha fazla ağırlık verilmesi gerektiğini de dile getirmiştir. Bu sayede mahkemeler hem süratli karar alınabilecek hem de İstiklâl Mahkemeleri değerini yitirmeyecektir. Bunun yanı sıra yerel mahkemelerin sınırlı olduğu yerlerde İstiklâl Mahkemelerinin kurulması ya da gönderilmesinin daha doğru olacağını ifade etmiştir. Hakkı Hami Bey, Millî Mücadele süresi içerisinde İstiklal Mahkemeleri'nin kısa süreliğine faaliyetlerinin askıya alınabileceğini düşünmüştür. Buna sebep olağanüstü yetkilere haiz bu mahkemelerin varlığının dünya ülkelerine siyasi, ticari ve hukuki bir tehdit olmasının önüne geçmek ve sorunların çözümü hususunda mevcut idarenin çaresiz olmadığına izlenimini vermektir. Hakkı Hami Bey'in ifade edildiği gibi bir düşünceye kapılmasına neden olan İstiklâl Mahkemeleri özellikleri itibari ile Sovyetler Birliği'nin ihtilâl Mahkemesi "ÇEKA" ya benzetmiştir.

Hakkı Hami Bey'in TBMM gündemine zaman zaman gelen şahsi meselelerle ilgili de görüş ve düşünceleri olmuştur. Bunlardan birisi de 1 Şubat 1921 tarihli gizli oturumda Tokat vekili Nazım (Resmor-Öztelli) Bey'in gizli bir örgüt vasıtasıyla Anadolu'da Bolşeviklik propagandası yaptığına ilişkin Ankara İstiklal Mahkemesi'nden TBMM'ye sunulan milletvekilliği dokunulmazlığının kaldırılması teklifine karşı söz alarak Nazım Bey lehine yaptığı konuşma önemlidir. Hakkı Hami Bey, *"Millî Mücadelenin en hararetleli günlerinde her taraftan gelecek ümidi ve kuvveti bekler vaziyetteydik"* sözleriyle yargılamanın daha adil ve insana yaraşır bir irade ile yapılmasının daha doğru olacağını ifade etmeye çalışmıştır.

Hakkı Hami Bey, 20 Haziran 1921 tarihinde TBMM'nin genel kurulunda tartışılan "Yerli Kumaş İktizası Hakkında Kanun" ile ilgili olarak *"Türkiye'de yaşayan ve tabiiyeti Osmaniyeye'de bulunan her fert mensucatı dâhiliyeyi giymeye mecburdur ve bunu temin etmek Hükûmetin vazifesidir. Hükûmet mensucatı dâhiliyeyi mümkün mertebe herkese tedarike çalışır. Temin edemediği takdirde de ona göre birtakım tedbirler ittihaz eder, arada birtakım muhtekirleri bulunmaz. Milleti soydurmaz, bundan dolayı ben deniz bu maddeye bu tarzda bir fıkra ilavesini Heyeti Celile'nize arz ediyorum."* biçimindeki sözleri ile hükûmeti yerli ve millî olma hususunda ikaz etmiştir.

1 Temmuz 1922 tarihinde Anayasa Komisyonu ile Özel Komisyon'dan oluşan Karma Komisyon'un hazırladığı Heyet-i Vekile'nin görev ve yetkilerine dair kanunun esaslarının görüşüldüğü açık oturumda bununla bağlantılı olarak 6 Temmuz 1922'de İzmir Mebusu ve Anayasa Komisyonu Başkanı Yunus Nadi (Abaloğlu) Bey ile komisyon üyeleri İcra

Vekillerinin seçim şekline dair 9 maddelik kanun önerisinin tartışıldığı toplantılarda Birinci maddeden itibaren Hakkı Hami Bey ile Yunus Nadi Bey arasında konu üzerine sıkı siyasi tartışmalar yaşanmıştır. Bunlardan birisinde Hakkı Hami Bey, *Meclisin yasama ve yürütme gücüne haizdir. Hiçbir güç onun üzerinde değildir. Bununla birlikte Meclis encümenleri ile Heyet-i Vekiliye başkanında dahil olduğu 20 kişi arasından belirlenen 3 aday arasından seçim yapılır. Peki seçim gerçekleşmediğinde ne olacağını sorduğu Yunus Nadi Bey, "...kanunu kaldırırınız olur, biter" deyince, Hakkı Hami Bey, "On dört yıldan beridir, bu zavallı Anadolu insanının sinesini deneme tahtasına çevirdiniz. Bu insanların artık sinelerinde yazı yazacak zerre yer bırakmadınız." demek sureti ile karşılık vermiş ve plansız programsız işler yapmanın yalnız Meclisin itibarını sarsmakla kalmayıp, milletinde Meclisine olan inancını sorgulamasına sebep olduğunu vurgulamıştır. Bir görevi yerine getirirken yeterli bilgi, beceri ve donanıma sahip olmadan, geçmişin yanlış kurallarının eksikliklerini, hatalarını tam çözülmeden yenilerini yürürlüğe koymak da sorunların katlanarak büyümesine sebep olmaktadır ki bu nedenler ülkeyi perişan ettik.* diyerek ülkenin kurtuluşunda gerekli olanın işinin ehli, ne yaptığını bilen, ülkesini seven insanların varlığının yeterli olacağını ifade etmeye çalışmıştır.

Millî Mücadele yıllarının sonunu getiren Lozan Antlaşması'nın TBMM genel kuruluna getirilmesiyle birlikte Hakkı Hami Bey'de birtakım eleştiriler getirmişse de mezkûr antlaşmanın imzalanmasına ve özüne asla itiraz etmemiştir. Hatta Lozan Antlaşması kabul görmezse yeni bir savaş ortamının olabileceğini dahi savunmuştur. Ardından 2 Kasım 1922 tarihli gizli oturumda barış görüşmelerine gidecek heyetin masraflarıyla beraber gidecek heyetin mensuplarının seçimi hususunda Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) ile İkinci Grup'tan Salahattin (Köseoğlu) ve Hakkı Hami beyler uzun soluklu tartışmalar yapmış ve neticesinde TBMM'nin gidecek heyeti mevcut hükümetin değil, tüm meclisin oyları ile seçilmesini istemişlerdir.

1923 yılında Meclis seçimlerinin yenilenmesiyle birlikte ikinci dönem TBMM'sinde Ankara'nın Sinop ili için tavsiye ettiği milletvekilleri arasında kendisine yer bulamamıştır. Yaşanan bu gelişmenin ardından Sinop'a dönen Hakkı Hami Bey mesleği olan avukatlığa yeniden başlamıştır. 17 Eylül 1923 tarihinde Sinop gazetesindeki "Kimler Avukatlık Yapabilir?" adlı yazıda avukatlığın faziletlerinden bahsettikten sonra Sinop Barosunun kurulduğu ve söz konusu teşkilata liyakatli beş avukatın dahil olduğu yazılmış ve listede Hakkı Hami Bey'e de yer verildiği tespit edilmiştir. Yine aynı gazetenin bir hafta sonra 24 Eylül 1923 tarihinde yayınlanan sayısında yer alan "Hazine Vekilliği (Avukatlığı)" başlıklı yazıda; "Baro heyetinin kurulması üzerine; Hazine vekilliği, Mehmet Bey'den alınarak salahiyyetli dava vekillerinden Hakkı Bey'e verilmiştir." ibaresine rastlanılmıştır.

Hakkı Hami Bey'in siyasi kariyerinin son hamlesi ise Cumhuriyet tarihinin en önemli siyasi girişimlerinden birisi olan ve 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına Şubat 1925'te kaydolarak yapmıştır. Fırka kurucusu Musa Kazım Karabekir ile birebir yaptığı görüşmelerde fırkanın siyasi programının Cumhuriyet Halk Fırkasının programı ile olan benzerliğine dikkat çeken Hakkı Hami Bey, fırkanın mevcut programında özellikle siyasi, iktisadi birtakım değişiklikler yapılmasını da talep etmiştir. 13 Şubat 1925 tarihinde başlayan Şeyh Said İsyanı Terakkiperver Fırkasının siyaset sahnesindeki sonunu hazırlarken, ikinci grup vekillerin önemli bir kısmı da bu sıkıntıdan paylarını almış, fırka 4 Mart 1925 tarihi itibarı ile ilga edilmiştir. Ardından 15 Haziran 1926 tarihinde yaşanan İzmir Suikastı ikinci grubun tamamen dağılmasına sebep olmuştur. Hakkı Hami Ulukan, yaşadığı siyasi sıkıntılardan sonra memleketi Sinop'a dönmüş ve bir süre sonra iktisadi ve sosyal sebeplerle Samsun'a geçerek 5 Eylül 1938'de aynı yerde vefat etmiştir.

Hakkı Hami Bey, aldığı hukuk eğitimi sebebi ile TBMM’de Anayasa ve Adalet komisyonlarında görevlendirilmiş, ayrıca kendisine gösterilen teveccüh sebebi ile İktisat ve Maliye komisyonlarında da hizmet görmüştür. Koçgiri Ayaklanması soruşturma komisyonunda da (18 Ekim 1921) görev yapan Hakkı Hami Bey, 31 Ekim 1921 tarihinde ise Başkumandanlık Kanunu’nun üç ay daha uzatılması hakkındaki kanuna “hayır” oyu veren 12 vekilden biri olmuştur. Kanuna ilişkin olarak Hakkı Hami Bey savaş durumu dahi söz konusu olsa, TBMM’nin sahibi olduğu yetkilerinin tamamının bir kişiye verilmesinin doğru olmadığını ifade edince yükselen itirazlara karşılık Mustafa Kemal Paşa, Meclis’in yetkilerinin sadece üç ay mühletle verilmesinin daha uygun olacağını kabul etmiş hatta gerekli görülürse yine Meclis tarafından uzatılabileceği beyan etmiştir.

TBMM’nin açıldığı ilk günlerde işgal altında olmayan yerlerde meclis otoritesinin sağlanması adına 18 Eylül 1920 tarihinde kurulan İstiklâl Mahkemelerinin üyelerinin karar verme usullerinde yaşanan tartışmalar, dengesizlikler sebebi ile halk arasında oluşan tepkilere binaen TBMM yönetimi duruma müdahale etmiş ve söz konusu mahkemeleri 17 Şubat 1921 tarihinde ilga etme yoluna gitmiştir. Ancak yaşanan bu durum çözüm olmaktan uzak kaldığı ve firar hadiselerinin, asayişsizliğin artmış olması sebebi ile yeniden bir araya gelen Adalet Komisyonu sekiz yörede (Ankara, Isparta, Eskişehir, Sivas, Konya, Kastamonu, Diyarbakır, Pozantı-Adana) İstiklâl Mahkemelerinin yeniden açılmasına müsaade etmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken ikinci dönemde Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey’de Samsun’da bir İstiklâl Mahkemesinin kurulması önermesini getirmiş (Temmuz 1920-Ekim 1923) yapılan oylama neticesinde öneri Meclis tarafından kabul edilmiştir.

Hakkı Hami Bey, 1921 yılında İktisat Komisyonunun Başkanlığı ve 3. Şube Kâtipliği yapmış, 8 Ocak 1923’te Kavanin-i Maliye Encümeni üyeliğine seçilmiş, 19 Şubat 1923’te Memurin Muhakemat Tetkik Heyeti’nde de hizmet vermiştir. TBMM’nin 63 tanesi gizli oturum olmak üzere toplamda 256 Meclis kürsüsünde yer alan Sinop milletvekili, ayrıca isyanlar ve alınması beklenen tedbirler (Hiyanet-i Vataniye Kanunu), İstiklal Mahkemeleri ve işleyiş tarzları, vergi tahsilatı ve usulleri, Meclis yönetim usullerine yönelik çözüm önerileri konularının dışında Londra Konferansına Türk Heyeti’nin daveti, Mudanya Ateşkesi Antlaşması, Lozan Antlaşması ve Sinop Tersanesi’ne ilişkin sorun ve çözüm önerileri hakkında da TBMM Genel Kurulu’na yedi önerge sunmuştur.

26 Nisan 1920 tarihli Hiyanet-i Vataniye komisyonunun uygun gördüğü biçimde tasarımı Layiha Encümeni’nden Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey Meclis genel kurulunda okumak sureti ile vekillerin görüşüne sununca, Hakkı Hami Bey mezkûr kanunla ilgili “*Osmanlı milletinin ruhuna aykırı olan kanunun tetkik edildiğinde veya farklı bir ecnebi milletten devşirildiğinin fark edileceğini*” ifade ederek TBMM’nin ihtiyacını karşılamaktan uzak bir uygulama olduğunun altını çizmiştir. Bu suretle “*herkesin anlayabileceği biçimde ele alınmasının daha doğru*” olacağı fikrini savunmuştur. TBMM’nin kuruluş felsefesine uygun şekilde hareket ederek halifelik, saltanat ve halk ile ortak düşmana karşı vatanın çıkarları için mücadele edilmesi gereğini ileri sürmüştür. Ayrıca Hakkı Hami Bey, Hiyanet-i Vataniye Kanunu’nun dördüncü maddesindeki müphem şahsiyetlerin suçu işledikleri bölgelerdeki yerel (bidayet-başlangıç) mahkemeleri tarafından yargılanmalarını hukuk usulüne aykırı olduğunu iddia etmiş ve henüz teşkilât yapısı tanımlanmamış ve tamamlanmamış bir mahkeme de gelişigüzel vazifelendirilecek bir kunduracı, bakkal veya esnaftan birisinin elindeki idam cezası yetkisini uygulama hususunda sıkıntı oluşturabileceği üzerinde durmuştur. Bu suretle hürriyeti haksız yere elinden alınmış bir kişinin, bir daha hakkının iadesinde tüm meclis bir araya gelse sorunu düzeltme de yetersiz kalacağını ifade etmiştir.

8 Ocak 1921’de Muş vekili Mahmut Sait (Yetgin) Bey ile arkadaşlarının idam cezalarının incelenmesine dair verdikleri

kanun teklifi görüşülürken Hakkı Hami Bey, “Meclis açıldığından bu yana pek çok komisyonun kurulduğunun ve sözü edilen kanunların pek çok defa müzakere edildiğini ifade ettikten sonra esas önemli olanın esaslı bir anayasanın yürürlüğe konulmasında yattığını ifade etmiştir. Bu düşünceden hareketle ilanihaye bir idam kanunu gerekli ise Erzurum vekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey’in sözünü ettiği Teşkilat-ı Esasiye Kanunu genel kurulda görüşülüp karara bağlanana kadar idam kanununun ertelenmesini fikrini doğru bulmadığını sözlerine eklemiştir. Hatta Hakkı Hami Bey İstiklal Mahkemeleri’nin teşekkülü ile işleyişi ilgili; *“İstiklâl mahkemesinin yapmış olduğu görevi, idare de gösterdiği hüsnü niyeti gördüm. Kendisine tevdi edilen vazifeyi yerine getirme noktasındaki fedakârlığını müşahede ettim. Eminim ki her tarafta da öyledir. Fakat şunu da söylemek gerekir ki istiklâl mahkemelerinin bugünkü çalışma azmi ve durumunun sonsuza kadar bu biçimde sürdürülemeyeceği de muhakkaktır.*

Hakkı Hami Bey İstiklal Mahkemeleri’ne karşı çıkamamakla beraber “olağanüstü durumların ortaya çıkmasıyla birlikte kullanılması gereken bir güç” olarak tanımlamıştır. Söz konusu mahkemenin sıradanlaşması bir müddet sonra halk üzerinde beklenen tesiri yapmayacağından yerel mahkemelere daha fazla ağırlık verilmesi gereğini de dile getirmiştir. Bu sayede mahkemeler hem süratli karar alınabilecek hem de İstiklâl Mahkemeleri değerini yitirmeyecektir. Bunun yanı sıra yerel mahkemelerin sınırlı olduğu yerlerde İstiklâl Mahkemelerinin kurulması ya da gönderilmesinin daha doğru olacağını ifade etmiştir. Hakkı Hami Bey, Millî Mücadele süresi içerisinde İstiklal Mahkemeleri’nin kısa süreliğine faaliyetlerinin askıya alınabileceğini düşünmüştür. Buna sebep olağanüstü yetkilere haiz bu mahkemelerin varlığının dünya ülkelerine siyasi, ticari ve hukuki bir tehdit olmasının önüne geçmek ve sorunların çözümü hususunda mevcut idarenin çaresiz olmadığına izlenimini vermektir. Hakkı Hami Bey’in ifade edildiği gibi bir düşünceye kapılmasına neden olan İstiklâl Mahkemeleri özellikleri itibari ile Sovyetler Birliği’nin ihtilâl Mahkemesi “ÇEKA” ya benzetmiştir.

Hakkı Hami Bey’in TBMM gündemine zaman zaman gelen şahsi meselelerle ilgili de görüş ve düşünceleri olmuştur. Bunlardan birisi de 1 Şubat 1921 tarihli gizli oturumda Tokat vekili Nazım (Resmor-Öztelli) Bey’in gizli bir örgüt vasıtasıyla Anadolu’da Bolşeviklik propagandası yaptığına ilişkin Ankara İstiklal Mahkemesi’nden TBMM’ye sunulan milletvekilliği dokunulmazlığının kaldırılması teklifine karşı söz alarak Nazım Bey lehine yaptığı konuşma önemlidir. Hakkı Hami Bey, *“Millî Mücadelenin en hararetle günlerinde her taraftan gelecek ümidi ve kuvveti bekler vaziyetteydik”* sözleriyle yargılamanın daha adil ve insana yaraşır bir irade ile yapılmasının daha doğru olacağını ifade etmeye çalışmıştır.

Hakkı Hami Bey, 20 Haziran 1921 tarihinde TBMM’nin genel kurulunda tartışılan “Yerli Kumaş İktizası Hakkında Kanun” ile ilgili olarak *“Türkiye’de yaşayan ve tabiiyeti Osmaniye’de bulunan her fert mensucatı dâhiliyeyi giymeye mecburdur ve bunu temin etmek Hükûmetin vazifesidir. Hükûmet mensucatı dâhiliyeyi mümkün mertebe herkese tedarike çalışır. Temin edemediği takdirde de ona göre birtakım tedbirler ittihaz eder, arada birtakım muhtekirleri bulun durmaz. Milleti soydurmaz, bundan dolayı ben deniz bu maddeye bu tarzda bir fıkra ilavesini Heyeti Celile’nize arz ediyorum.”* biçimindeki sözleri ile hükûmeti yerli ve millî olma hususunda ikaz etmiştir.

1 Temmuz 1922 tarihinde Anayasa Komisyonu ile Özel Komisyon’dan oluşan Karma Komisyon’un hazırladığı Heyet-i Vekile’nin görev ve yetkilerine dair kanunun esaslarının görüşüldüğü açık oturumda bununla bağlantılı olarak 6 Temmuz 1922’de İzmir Mebusu ve Anayasa Komisyonu Başkanı Yunus Nadi (Abalioğlu) Bey ile komisyon üyeleri İcra Vekillerinin seçim şekline dair 9 maddelik kanun önerisinin tartışıldığı toplantılarda Birinci maddeden itibaren Hakkı Hami Bey ile Yunus Nadi Bey arasında konu üzerine sıkı siyasi tartışmalar yaşanmıştır. Bunlardan birisinde Hakkı Hami Bey, *“Meclisin yasama ve yürütme gücüne haizdir. Hiçbir güç onun üzerinde değildir. Bununla birlikte Meclis*

encümenleri ile Heyet-i Vekiliye başkanında dahil olduğu 20 kişi arasından belirlenen 3 aday arasından seçim yapılır. Peki seçim gerçekleşemediğinde ne olacağını sorduğu Yunus Nadi Bey, "...kanunu kaldırırınız olur, biter" deyince, Hakkı Hami Bey, "On dört yıldan beridir, bu zavallı Anadolu insanının sinesini deneme tahtasına çevirdiniz. Bu insanların artık sinelerinde yazı yazacak zerre yer bırakmadınız." demek sureti ile karşılık vermiş ve plansız programsız işler yapmanın yalnız Meclisin itibarını sarsmakla kalmayıp, milletinde Meclisine olan inancını sorgulamasına sebep olduğunu vurgulamıştır. Bir görevi yerine getirirken yeterli bilgi, beceri ve donanıma sahip olmadan, geçmişin yanlış kurallarının eksikliklerini, hatalarını tam çözümlenmeden yenilerini yürürlüğe koymak da sorunların katlanarak büyümesine sebep olmaktadır ki bu nedenler ülkeyi perişan ettik." diyerek ülkenin kurtuluşunda gerekli olanın işinin ehli, ne yaptığını bilen, ülkesini seven insanların varlığının yeterli olacağını ifade etmeye çalışmıştır.

Millî Mücadele yıllarının sonunu getiren Lozan Antlaşması'nın TBMM genel kuruluna getirilmesiyle birlikte Hakkı Hami Bey'de birtakım eleştiriler getirmişse de mezkûr antlaşmanın imzalanmasına ve özüne asla itiraz etmemiştir. Hatta Lozan Antlaşması kabul görmezse yeni bir savaş ortamının olabileceğini dahi savunmuştur. Ardından 2 Kasım 1922 tarihli gizli oturumda barış görüşmelerine gidecek heyetin masraflarıyla beraber gidecek heyetin mensuplarının seçimi hususunda Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) ile İkinci Grup'tan Salahattin (Köseoğlu) ve Hakkı Hami beyler uzun soluklu tartışmalar yapmış ve neticesinde TBMM'nin gidecek heyeti mevcut hükümetin değil, tüm meclisin oyları ile seçilmesini istemişlerdir.

1923 yılında Meclis seçimlerinin yenilenmesiyle birlikte ikinci dönem TBMM'sinde Ankara'nın Sinop ili için tavsiye ettiği milletvekilleri arasında kendisine yer bulamamıştır. Yaşanan bu gelişmenin ardından Sinop'a dönen Hakkı Hami Bey mesleği olan avukatlığa yeniden başlamıştır. 17 Eylül 1923 tarihinde Sinop gazetesindeki "Kimler Avukatlık Yapabilir?" adlı yazıda avukatlığın faziletlerinden bahsettikten sonra Sinop Barosunun kurulduğu ve söz konusu teşkilata liyakatli beş avukatın dahil olduğu yazılmış ve listede Hakkı Hami Bey'e de yer verildiği tespit edilmiştir. Yine aynı gazetenin bir hafta sonra 24 Eylül 1923 tarihinde yayınlanan sayısında yer alan "Hazine Vekilliği (Avukatlığı)" başlıklı yazıda; "Baro heyetinin kurulması üzerine; Hazine vekilliği, Mehmet Bey'den alınarak salahi yetli dava vekillerinden Hakkı Bey'e verilmiştir." ibaresine rastlanılmıştır.

Hakkı Hami Bey'in siyasi kariyerinin son hamlesi ise Cumhuriyet tarihinin en önemli siyasi girişimlerinden birisi olan ve 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına Şubat 1925'te kaydolarak yapmıştır. Fırka kurucusu Musa Kazım Karabekir ile birebir yaptığı görüşmelerde fırkanın siyasi programının Cumhuriyet Halk Fırkasının programı ile olan benzerliğine dikkat çeken Hakkı Hami Bey, fırkanın mevcut programında özellikle siyasi, iktisadi birtakım değişiklikler yapılmasını da talep etmiştir. 13 Şubat 1925 tarihinde başlayan Şeyh Said İsyanı Terakkiperver Fırkasının siyaset sahnesindeki sonunu hazırlarken, ikinci grup vekillerin önemli bir kısmı da bu sıkıntıdan paylarını almış, fırka 4 Mart 1925 tarihi itibari ile ilga edilmiştir. Ardından 15 Haziran 1926 tarihinde yaşanan İzmir Suikastı ikinci grubun tamamen dağılmasına sebep olmuştur. Hakkı Hami Ulukan, yaşadığı siyasi sıkıntılardan sonra memleketi Sinop'a dönmüş ve bir süre sonra iktisadi ve sosyal sebeplerle Samsun'a geçerek 5 Eylül 1938'de aynı yerde vefat etmiştir.

Umut Cafer KARADOĞAN

KAYNAKÇA

Osmanlı Arşiv Kaynakları

BOA. DH.İ.UM. 19.1.1-3; 11

BOA. DH.İ.UM. EK. 117.55. (1-18).

Resmî Belgeler

TBMM Gizli Zabıt Ceridesi, C1, 4 Temmuz 1920, s. 79-80, 82, 118.

TBMM Gizli Zabıt Ceridesi, C 2, 5 Ağustos 1921, s. 1106, 65-166.

TBMM Gizli Zabıt Ceridesi, C 2, 3 Ekim 1921, s.248-249.

TBMM Gizli Zabıt Ceridesi, C 3, 26 Temmuz 1922, s. 607-609.

TBMM Gizli Zabıt Ceridesi, C 3, 2 Kasım 1922, s. 981-983.

TBMM Zabıt Ceridesi, C I, 1 Mayıs 1920, s. 171,172

TBMM Zabıt Ceridesi, C 7, 8 Ocak 1921, s. 234.

TBMM Zabıt Ceridesi, C10, 20 Haziran 1921, s.433.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 11, 9 Temmuz 1921, s. 193.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 11, 23 Temmuz 1921, s.348-358.

TBMM Zabıt Ceridesi. C 16, 6 Şubat 1922, s. 208-209.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 21, 06 Temmuz 1922, s.176-177, 281,291, 295-296.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 22, 16 Ağustos 1922, s. 169-170.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 26, 8 Ocak 1923, s. 238.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 27, 19 Şubat 1923, s. 414.

Gazeteler

Sinop, “Kimler Avukatlık Yapabilir?” 17 Eylül 1923, s.1.

Sinop, “Hazine Vekilliği (Avukatlığı)” 23 Eylül 1923, s.1.

Araştırma Eserleri

Aybars, Ergun, **İstiklâl Mahkemeleri,** Bilgi Yayınevi, İstanbul 1975.

Berzeg, Sefer E., **Abhaz Yazar Ömer Beygua’dan Bir Vubih’a Mektuplar,** Kuban Matbaacılık, 2011.

Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem: 1919-1923: I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri,** C 3, TBMM Vakfı Yayınları, 1995.

Demirel, Ahmet, **Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup,** İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

Gündođdu, Cihangir, **İlk Meclis Anketi: Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri**, TBMM, 2004.

Kanbur, Ercan, **Sinop'tan Haberler, (1922-1923-1924 Yılları)**, Şimal Ajans, Sinop 2012.

Özdil, Orhan- Babuçođlu, Murat, **Kuruluş Safhasında Belgelerle Türkiye Büyük Millet Meclisi**, TBMM Basımevi, Ankara 2021.

Tunçay, Mete, **Sol Akımlar**, Bilgi Yayınevi, 1967.

Ünal, Muhittin, **Kuruluş Savaşı'nda Çerkezlerin Rolü**, Cem Yayınevi, 1996.

Zücher, Erick Jan, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Çev. Gül Çağalı Güven, Bağlam Yay., İstanbul 1992.

Makaleler

Demirbaş, Osman, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde II. Grup'un Milletvekili Seçim Yasası'nın Değiştirilmesine İlişkin Önergesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın Yurttaşlık Hakları", **İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No 23-24, 2001.

Ekinci, E. Buğra, "Konya Hukuk Mektebi ve Osmanlı'da Hukuk Öğrenimi", **Tarih ve Medeniyet**, S 58, 1999.

Er, Serkan, "Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusunun Seferberlik Planı", **Tarih Dergisi**, S 59, 2014.

Tezler

Kandemir, Halid, **Hakkı Hami (Ulukan) Bey'in Birinci TBMM'deki Faaliyetleri**, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Özcan, Kâşif Özkan, **I. TBMM'de Sinop Milletvekilleri ve Faaliyetleri**, 2014. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

İnternet Yayınları

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/SM_385_1_1.pdf, Erişim Tarihi: 26.04.2021.

26/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hakki-hami-bey-ulukan-1889-1938/?pdf=7259> adresinden erişilmiştir